

A székিপacsirta Orosháza környékén

STERBETZ ISTVÁN

A rövidujjú, vagy székipacsirtával (*Calandrella brachydactyla*) 1956 tavaszán találtam első ízben Kardoskúton egy fehértószéli birkalegelőn, majd egy évvel később már e ritka faj ottani fészkelése is bebizonyosodott. Orosháza környékéről azóta is évente előkerült néhány fészkelés az őszi-tavaszi madármozgalmak alkalmával szintén rendszeresen megfigyelünk átvonuló példányokat.

A székipacsirta békésmegyei megtelepedése és rendszeres átvonulása sajátos jelenség a délföldi madárvilágban, de faunisztikai érdekességén túlmenően is elgondolkoztató kérdéseket támaszt. Ez a pacsirtafaj számos alfaji változatban Déleurópa, Délszibéria, Kiszázia, Középázsia, Délnyugatázsia, Észak- és Keletafrika félsivatagos jellegű, száraz pusztáin honos. Magyarországról, mint költő madarat, ezideig csupán a Hortobágyról ismerjük, ahonnan 1933-ból származik a bizonyító fészkelés (Charteris 1933). A további kutatások azután kimutatták, hogy ott elég népes, elszigetelt populáció él, különösen a pusztá déli peremén. Ezzel szemben az ország többi részében még vonulásidőben is csak nagyon elvétve kerül elő. A Duna-Tisza-közéről máig sincs adatunk, a Velencei-tó, a Balaton, majd a Tiszántúlon Kétégyháza és Biharugra környékéről egy-egy alkalommal, véletlen kóborlóként került elő.

A Magyar Nemzeti Múzeum Természettudományi Múzeuma rendkívül érdekes eredménnyel végezte el a magyarországi költőpopuláció rendszertani vizsgálatát, amennyiben Dr. Horváth Lajos megállapította, hogy a hazai fészkelők egyedül csak a magyar Alföldön található, külön alfajt képeznek a „*Calandrella brachydactyla hungarica* HORVÁTH 1956” néven írta le a feldolgozott hortobágyi példányokat (Horváth 1956). A magyar rövidujjú pacsirta — melyet nagyon találóan székipacsirtának nevezett el az 1960-ban kiadott „*Nomenclator Avium Hungariae*” névadó bizottsága — feltűnően szürke árnyalatú, a mezei pacsirtánál jóval kisebb madár. A világosszürke felsőtestet széles, sötét csíkozás borítja. Álla, torka, melle, hasa egérszürke. A mell felső szegélyének mindkét oldalán egy-egy sötét folt látható. A farok és szárnytollak alsó fele feltűnően világos, a szárnyfedők erősen csíkozottak. Az ujjak rövidegsége — mint a *Calandrella brachydactyla* alfajok valamennyiére — a *hungarica* példányokra is jellemző.

A kardoskúti állományról lehetetlenség élethű képet alkotnunk. Mint a pacsirtaféléket általában, a széki pacsirtát is igen nehéz számbavenni egy területen. A megtalált fészkelések nem tükrözhetik a valóságot, mert felkutatásuk szinte csak a véletlenre épülő feladat. Az éneklő hímek alapján már valamivel pontosabb felvételt kapunk, de ugyanakkor joggal feltételezhető, hogy a levegőben látottakon kívül még jónéhány földönmaradt példányt is takargatnak az agyagszürke kis madár, környezetébe olvadó rejtőszínei. Az alábbiakban közölt fészkelési statisztikám is ezért rögzíti nyilvánvalóan alacsonyabbnak ezt a populációt, mint amennyi a környékbeli pusztákon feltételezhető.

1957—70 időszakában a fenti két módszerrel alábbi költési adatokat jegyeztem fel az orosházakörnyéki populációról:

Év	Kardoskút	Szőkehalom	Kakasszék
1957	1 pár	—	—
1958	2 pár	—	—
1959	3 pár	—	—
1960	6 pár	—	—
1961	1 pár	—	—
1962	15 pár	—	10 pár
1963	—	1 pár	—
1964	8 pár	—	—
1965	1 pár	—	—
1966	—	—	—
1967	4 pár	—	—
1968	4 pár	—	—
1969	—	—	—
1970	2 pár	—	—

1. kép: A székípacsirta kardoskúti költőhelye
Figure 1: Breeding site of the short-toed lark at Kardoskút

A táblázatból kitűnik a kis populáció évenkénti erős hullámzása. A Fehértó közvetlen környékén is esztendőről esztendőre más legelőrészekben, váltakozó számban jelentkeznek és néha 3—6 km-es távolságokon szétszóródva, Szőkehalom, vagy Kakasszék szikeseire is elvetődnek a fészkelők. Mivel a hortobágyi tapasztalatok hangsúlyosan területű madárnak mutatják be ezt a fajt, szembetűnő, hogy a délföldi fészkelés ilyen állandó-jellegű határozatlansággal alakul. A kardoskúti költőpárok ide-odatulódó területfoglalására azonban a helyi viszonyok ismeretében könnyű megtalálni a magyarázatot. A székipacsirta ugyanis a száraz szikpadkák peremén kaparja ki a fészkelőjét rejtő, sekély gödröcskéit — Orosháza környékén is többnyire a hortobágyi biotópját jellemző: *Artemisio-Festucetum pannonicum* növénytársulásban. A padka tövében kiképzett mélyedést szabad oldaláról marhatrágya darabkákkal, vagy kiapadt vízjárások felcserepesedett talajrézcskéivel gátolja körül, hogy ily módon védje a fészket az összefutó esővíz kártételeitől. Ez a fészkepítési mód megkívánja, hogy költésidő kezdetére már huzamosabb idő óta szárazon állják a fészkelőterület. A Kardoskúti-Fehértó „szikfokjai” azonban ilyenkor még gyakran vízzel borítottak, vagy legalább is nem kellően szárazak. A tóköznyéki természetes rétek kb. 200 holdas terjedelme már önmagában is szűk terület, de ezen belül még jelentéktelenebb az a növényzeti és talajadottság, mely a madár számára minőségileg megfelel. Így azután könnyen érthető, hogy ez a hatalmas téradottságokat igénylő, jellegzetesen pusztai faj nem foglalhatja el évről-évre következetes visszatéréssel az eredetileg kiválasztott fészkelőhelyeket. Ilyen kényszerű áttelepüléssel magyarázható az 1967 évi szőkehalmi eset is, amikor nem természetes pusztakörnyezetben, hanem egy rétszíli búzatábla víznyomásos,

2. kép: A magyar székipacsirta alfaj (*Calandrella brachydactyla hungarica* Horváth 1956)
Figure 2: Hungarian subspecies of the short-toed lark (*Calandrella brachydactyla hungarica* Horváth 1956)

kopár foltján, lónyomban találtuk a székipacsirta tojásait. A vízjáráson kívül még a legelő jószág élettérformáló tevékenysége is szerepet játszik az orosházakörnyéki fészkelőhely adottságokban. A gulya tiprása és a birkanyáj majdnem talajszintig hatoló rágása megakadályozza a felmagasodó, dúsabb fűállomány kialakulását, a kiszáradó marhanyomok pedig a padkaképződményeket pótolják. Kakasszéken pl. — ahol a kérdéses évben nem volt száraz szikpadka — ilyen keményre száradt marhajárásban talált otthonra az alkalmlilag odatelepedő populáció.

E kopár, félsivatagos környezetben a bíbic (*Vanellus vanellus*) és a székilile (*Charadrius alexandrinus*) rendszeres jelenléte mellett néha még a székcicsér (*Glareola pratincta*), az ugartyúk (*Burhinus oedicnemus*), valamint a Magyarországon elsősorban 1970 tavaszán megtelepedő, igen ritka aralopontusi faj, a kucsmás billegető (*Motacilla flava feldeggii*) költ Kardoskúton a székipacsirtával közös fészkelőterületen.

Szabó (1965) és Endes (1970) idézett tanulmányaira hivatkozva a szaporodásbiológiára vonatkozó megfigyeléseim közlése csak ismétlést jelentene, amennyiben ebben a tárgykörben kardoskúti tapasztalataink mindenben fedik a hortobágyi eredményeket.

Ugyanakkor a két magyarországi populáció vonulásában már némi eltérés mutatkozik. Endes (1970) szerint Hortobágyon április 7 a legkorábbi tavaszi előfordulás. Kardoskúton március, 9, 11, 13, 22 és 31-én is figyeltem meg egyes példányokat. 1—5 közötti példány számban április 1, 2, 3, 3, 5, 9, 18, 19, 20 szolgáltatott további átvonulási adatokat. A kisebb csapatokban lezajló őszi vonulás idejét szeptember-októberre jelölik a hortobágyi adatok. A kardoskúti őszi mozgalom alakulása: Augusztus: 17-én 22+15 db. 19-én 5 db. 21-én 8 db, 23-án 3 db, 23-án 28 db. Szeptember: 18-án 2 db, 27-én 12 db, 28-án 8 db. Október: 1-én 43 db, 2-án 6 db, 13-án 1 db. November: 4-én 11 db, 13-án 1 db. December: 9-én 1 db.

A decemberi példány a Madártani Intézet gyűjteményébe került. Ez a madár azonban a hortobágyiaknál feltűnően fakóbbnak bizonyult, ezért szükségessé vált alfaji hovatartozásának felülvizsgálása is. Az összehasonlítást L. A. Portenko professzor a leningrádi gyűjteményben végezte el és kimutatta, hogy ez a madár az Ukrajnában élő *Calandrella brachydactyla brachydactyla* törzsalakkal azonos (Pátkai 1964). Ezek szerint vonuláskor-kóborláskor hazánktól keletre élő példányok is megjelennek az ország területén. Hogy Kardoskút is beletartozik a keleteurópai meg Uralon túli pacsirtafajok vonulási-kóborlási útvonulába, ezt az itt 1963. december 27-én gyűjtött 2 db és 1969. január 10-én lőtt 1 db szibériai mezei pacsirta alfaj (*Alauda arvensis cinerascens* EHMKE) is bizonyítja (Keve 1965).

Ha a rövidujjú pacsirta alfajainak elterjedését térképre vetítjük, feltételezésekbe merül, nyitott kérdésként áll előttünk a két hazai populáció szigetszerű helyzete. A mieinkkel már nem azonos rövidujjú pacsirta (*Calandrella brachydactyla brachydactyla*) populációk jugoszláviai, dobrudzsai és ukrainai települései élnek a magyar alfajjal legközelebbi szomszédságban. Vajon mikor és hogyan került ez a madár a Kárpátokosorú éles állatföldrajzi határvonalán belül a magyar Alföldre? Milyen körülmények között alakulhatott ki itt a hungaricának leírt, és egyedül csak Magyarországon honos alfaja?

A növénytanai kutatások szerint az euráziai sztyeppék késői tájképződmények és Stegman (1955) leszögezi, hogy a sztyepei madárvilágnak egyetlen, szigorúan értelmezett endemizmusa sincs. A rövidujjú pacsirtákat a palearktikus félsivatagokban tartja őshonosnak, innen bevándorolva hódították meg a füvespuszták életterét.

A pusztai táj földrajzi fiatalkorúsága és a benne kialakuló állatvilág különösen a magyar Alföld esetében hangsúlyozott, hiszen itt a jégkorszak utolsó eljegesedési időszak után még hűvös éghajlatú tajga, meg fenyő és nyírligetes erdősztyepp borította a síkságokat. Ezt az állapotot mintegy 7—5000 évvel ezelőtt egy hirtelen felmelegedéssel járó, klimatikus füvessztyepp váltotta fel. Ez a tájforma azonban csak jelentéktelen töredékeiben maradt fenn az utókor számára, mert jellegét egy tölgyesekkel, lápokkal, mocsarakkal, folyó-

árterekkel borított erdős szteppre változtatta az ismét hűvösebbre forduló éghajlatingadozás. Soó (1964) szerint ez az állapot volt Alföldünk utolsó természetes képe a történelmi kor kezdetén. Az erdőspusztta mesterkéltséggel átalakítása már a későbronzkori meg népvándorláskori erdőirtásokkal megkezdődött és tetőpontját a XVI—XVII. században érte el. Napjaink félsivatagokhoz hasonló, fátlan szikespusztái tehát egyrészt a török időkben, másrészt a múlt századi ármentesítésekkel járó területkiszáritások során alakulhattak ki nagyobb terjedelemben és ekkor nyerték el mai tájjellegüket.

Míndezeket tekintetbe véve a székipacsirta magyarországi megjelenése a postglaciális tajgákat és erdőssztyeppet követő felmelegedő időszak száraz, pusztai klímájában feltételezhető a legkorábban. Nincs kizárva, hogy egy benne kialakult populáció maradványai vészelték át az elkövetkező mocsaras-erdős időszakot. Talán ennek az állománynak utolsó szigeteit őrizte meg Hortobágy és Kardoskút az utókor számára? Az is lehetséges azonban, hogy ez a faj viszonylag későn, csak az utóbbi évszázadokban vándorolt be délről-délkeletről. Esetleg vonuló, kóborló egyedek települtek le itt, melyeknek már hagyományhű területtartással szigetpopulációkat fejlesztettek ki az utódai? A *hungarica* alfaj kialakulása az első elmélet esetében egyformán lehet mutáció, vagy több ezer év helyi környezethatásainak lassú eredménye is. Ha viszont a későbbi bevándorlás gondolatát fogadjuk el, úgy egyedül csak a mutáció lehetőségével számolhatunk. Tekintettel arra, hogy e fajból fosszilis leletünk nincs és nagyobb példányszámra alapozott rendszertani vizsgálatot természetvédelmi megokolásból nem végezhetünk, ezt a kérdést megnyugató módon a jövőben már nem tudjuk eldönteni. Tetézi még a nehézségeket, hogy csupán alig néhány évtizedre korlátozódik a hazai pusztakutatás hagyománya, ezért régebbi adatok alapján sem próbálhatjuk e faj helyi történetét valószínűsíteni.

A székipacsirta azonban e nyitvamaradó kérdések ellenére is legérdekesebb, természetvédelmi szempontból legbecsesebb képviselője az Orosháza környékén honos állatvilágnak. Az itt neki szentelt, rövid közleménnyel az volt a célom, hogy egyik sajátos színterületjének bemutatásával teljesebbé tegyem a Kardoskúti természetvédelmi terület népszerű megismertetését, hangsúlyozva annak sok tekintetben egyedülálló értékeit.

JEGYZETEK

¹ *Charteris, G.*: (1933) Das Nisten von *Calandrella cinerea brachydactyla* auf der Hortobágy. *Aquila* 1931—34. 38—41. p. 407—408.

² *Endes M.*: (1970) Die Kurzehnlere. Die Neue Brehm Bücherei Bd. 422. Wittenberg.

³ *Horváth L.*: (1956) *Calandrella brachydactyla hungarica*. *Bull. B. O. C.* 76. p. 132.

⁴ *Keve A.*: (1960) *Nomenclator Avium Hungariae*, Budapest, p. 55.

⁵ *Keve A.*: (1965) Die nordöstliche Rasse der Feldlerche (*Alauda arvensis cinerascens* Ehmke) in Ungarn. *Vertebrata Hungarica* VII. p. 37—39.

⁶ *Pátkai I.*: (1964) Short-toed Lark occurring in Winter. *Aquila* 1962—63. 69—70. p. 254.

⁷ *Soó R.*: (1964) A magyar flóra és vegetáció rendszertani, fejlődéstörténeti kézikönyve I. Budapest, p. 88—95.

⁸ *Stegman B.*: (1955) Endemizm v avifaune evrazijszkih sztyepej. *Pamjati Akad. L. Sz. Berga, Moskva*. p. 403—420.

⁹ *Sterbetz I.*: (1965) The Bird-Fauna of the Fehértó of Kardoskút. *Vertebrata Hungarica* VII. 1—2. p. 51—62.

¹⁰ *Szabó L. V.*: (1965) The examination of nesting bird association on the alkali (szik) soils of Kunmadaras. *Állattani Közlemények* LII. 1—4. p. 111—134.

The short-toed lark in the district of Orosháza

ISTVÁN STERBETZ

The subspecies of the short-toed lark nesting exclusively on the Great Hungarian Plain (*Calandrella brachydactyla hungarica* Horváth 1956) lives in insular-like segregation on the Hortobágy and the Kardoskút reservation. The article gives an account of the population around Orosháza and deals with the problems of the evolution of the *hungarica*-race. According to the author, the *Calandrella* genus became acclimatized in the Carpathian basin either in a postglacial xerothermal steppe-period 7—5000 years ago, or during recent centuries. In the former case the *hungarica*-race may have developed alike by slow acclimatization or by mutation. According to the second hypothesis, however, it can have evolved only via mutation.